

Herziening
leerplankader
Nederlands vo

Rapportage vooronderzoek

SLO • nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling

slo

Herziening leerplankader Nederlands vo

Rapportage vooronderzoek

Januari 2016

slo

nationaal
expertisecentrum
leerplan-
ontwikkeling

Verantwoording

2016 SLO (nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling), Enschede

Mits de bron wordt vermeld, is het toegestaan zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren en/of verspreiden en om afgeleid materiaal te maken dat op deze uitgave is gebaseerd.

Auteurs: Theun Meestringa, Bart van der Leeuw, Gerdineke van Silfhout

Informatie

SLO

Afdeling: voortgezet onderwijs

Postbus 2041, 7500 CA Enschede

Telefoon (053) 4840 661

Internet: www.slo.nl

E-mail: tweedefase@slo.nl

AN: 3. 7421.684

Inhoud

Inleiding	5
Beschrijvingskader	9
Opbrengsten	11
Voorlopige conclusies	15
Referenties	17
Geraadpleegde experts	25

Inleiding

In opdracht van het Ministerie van OCW en in het kader van Onderwijs 2032 heeft SLO in 2015 een vooronderzoek uitgevoerd ten behoeve van een eventuele herijking en mogelijke aanpassing van kerndoelen en examenprogramma's Nederlands. Het doel is door middel van een (beperkte) literatuurstudie van publicaties over het schoolvak Nederlands in deze eeuw en gesprekken met experts een beeld te krijgen van de door de vakgemeenschap Nederlands gewenste aanpassing van het leerplankader: het beoogde en door de overheid vastgestelde curriculum Nederlands.

Uitgangspunt van de literatuurstudie is de gedachte dat onderzoekers en auteurs in beginsel alleen energie zullen steken in zaken die vragen oproepen en die van belang worden geacht. Een gesprek met experts kan vervolgens leiden tot validering of bijstelling van het beeld dat uit de literatuurstudie naar voren komt.

In deze rapportage vatten we beide opbrengsten samen en trekken we daaruit voor onszelf enkele conclusies. Maar eerst volgt iets meer informatie over de achtergrond van het vooronderzoek en de werkwijze.

Achtergrond

Aanleiding voor het vooronderzoek is het feit dat het ondertussen 25 jaar geleden is dat een vernieuwingscommissie onder leiding van Antoine Braet een mijlpaal heeft gezet voor het onderwijs Nederlands (CVEN, 1991). Dat rapport is te lezen als een neerslag van ontwikkelingen in de jaren zeventig en tachtig. In de lijn van het CVEN-rapport is in de jaren negentig verder gewerkt aan de ontwikkeling van kerndoelen voor primair onderwijs, en basisvorming en examenprogramma's Nederlands voor vmbo en havo/vwo. Het onderwijs Nederlands is in die periode sterk gericht geraakt op de ontwikkeling van functionele taalvaardigheden als luisteren, spreken, lezen en schrijven. Het referentiekader taal (Ministerie van OCW, 2009) versterkt dat denken in vaardigheden: daar worden zelfs zes domeinen uitgewerkt in vaardigheidsdoelen en nauwelijks inhouden beschreven. Kerndoelen, examenprogramma's en het referentiekader taal vormen op dit moment het (formele) *leerplankader* van het schoolvak Nederlands.

Dit roept de vraag op of het denkkader van het CVEN-rapport zo langzamerhand niet tegen zijn houdbaarheidsdatum aan loopt. In het primair onderwijs vinden leerlingen begrijpend lezen saai en hebben ze – internationaal gezien – een gebrekkige leesattitude. Leerlingen in het voortgezet onderwijs hebben maar weinig waardering voor het vak Nederlands; leraren Nederlands zuchtten onder de correctiedruk van te grote klassen. Universitaire Meesterschapsteams bezinnen zich op het overbruggen van de kloof tussen vo en wo. De vakvereniging Levende Talen pleit voor een tweede zitting op het centraal eindexamen voor schrijfvaardigheid en waarschuwt tegen nadelige effecten van de – inmiddels aangepaste - discrepantieregeling. Op basis van een analyse van de stand van zaken in het vak Nederlands constateert SLO (2015) in de *Curriculumspiegel* dat er voor Nederlands op verschillende terreinen werk aan de winkel is: ontkenning van het vak, bevorderen van samenhang van taal in het hele curriculum en herformulering van vakinhouden / kennis over taal. Ook doemt de vraag op hoe het huidige leerplankader te rijmen is met 21e eeuwse vaardigheden, als creativiteit, kritisch denken, communiceren, samenwerken, mediawijsheid, informatievaardigheden, sociale en culturele vaardigheden en zelfregulering, om enkele te noemen die voor het schoolvak Nederlands relevant zijn.

Werkwijze

De literatuursurvey beperkt zich tot studies en publicaties over het voorgezet onderwijs. Alle leerplankaders houden verband met die sector: de kerndoelen po aan het begin, de kerndoelen vo-onderbouw halverwege de examenprogramma's aan het eind, en in termen van het referentiekader gaat het om de ontwikkeling van 1F tot 4F. Verder hebben we ons beperkt tot bronnen vanaf het jaar 2000:

- In de eerste plaats onderzoeken die zijn ondergebracht in de databank van het taaluniversum.nl: Het Schoolvak Nederlands Onderzocht / Het Taalonderwijs Nederlands Onderzocht. Hierin is tot voor kort systematisch al het onderzoek met betrekking tot het voortgezet onderwijs Nederlands beschreven. Bonset en Braaksma (2008) hebben deze onderzoeken tot en met 2007 geordend en samengevat in een publicatie. Dat overzicht is door ons aangevuld met de onderzoeken die na 2007 zijn beschreven in de HTNO-databank.
- In de tweede plaats artikelen over het onderwijs in de Nederlandse taal in *Levende Talen Magazine*, *Levende Talen Tijdschrift*, *Moer en Pedagogische Studiën* vanaf 2000 tot en met medio 2015.

De uitgebreide verzameling die dit opleverde is sporadisch en waar dat voor de hand lag aangevuld met publicaties vanuit bijvoorbeeld de Stichting Lezen en andere literatuur die in deze survey op onze weg kwam.

De meer dan tweehonderd relevante publicaties die we zo op het spoor zijn gekomen, bevatten - naast enkele beschrijvingen van de huidige situatie - voor het overgrote deel ervaringen met of onderzoeken naar een of andere vorm van vernieuwing van het onderwijs Nederlands. Deze bronnen zijn beschouwd vanuit de vraag of er aanwijzingen in te vinden zijn met betrekking tot het leerplankader. Het kan dan gaan om (A) voorstellen tot vernieuwingen binnen de huidige kaders, en (B) voorstellen die over de domeingrenzen van het vak reiken. We zijn nagegaan of hieruit aanwijzingen zijn af te leiden voor aanpassing van het leerplankader. Ook zijn we publicaties op het spoor gekomen die meer directe aanwijzingen geven voor aanpassing van het leerplankader zelf (C). Beschrijvende onderzoeken en ervaringen die binnen het huidige leerplankader vallen hebben we buiten beschouwing gelaten. (Zie de bijlage voor de verwerkte referenties.)

Het resultaat van de survey is vastgelegd in een werkdocument (Meestringa, Van der Leeuw & Van Silfhout, 2015) die aan experts is opgestuurd. De gevonden aanwijzingen voor vernieuwingen in het leerplankader hebben we steeds in vraagvorm (cursief) voorgelegd aan de lezers, c.q. de deelnemers aan de expertronde.

Ruim zeventig experts hebben zich op eigen gelegenheid of op ons verzoek opgegeven om te reageren op de survey. Aan de expertmeeting op 13 oktober over het onderzoek namen - naast zes (oud-)SLO'ers die als gespreksleider en verslaglegger optraden - ruim veertig experts deel. De overige experts zijn in de gelegenheid gesteld schriftelijk te reageren (Zie de lijst geraadpleegde experts in de bijlage). Op de expertmeeting is in twee rondes de literatuurstudie besproken. In de eerste ronde werd in vijf expertgroepen aandacht besteed aan de vijf afzonderlijke hoofdstukken (zie hierna) van de literatuurstudie. Het ging daarbij om de vraag of er iets ontbreekt aan het in de literatuurstudie beeld geschetste beeld, en om het beantwoorden van de vragen in het betreffende hoofdstuk. In de tweede ronde stond in gemixte groepen de vraag centraal, welke aanpassingen van het leerplankader gewenst zijn. Negen experts, waarvan de meeste niet op de expertmeeting aanwezig konden zijn, hebben de ruim dertig vragen die in de notitie waren opgenomen schriftelijk beantwoord, vergezeld van diverse opmerkingen vooraf en in de kantlijn.

Zowel de expertmeeting, als de schriftelijke ronde heeft veel extra informatie opgeleverd: twaalf pagina's uitgewerkte aantekeningen van de expertmeeting, vijftien pagina's schriftelijke reacties en negen pagina's opmerkingen. Deze documenten (de uitgewerkte aantekeningen, de geordende schriftelijke reacties, de additionele opmerkingen) blijven als bron voor een

eventuele herziening van het leerplankader beschikbaar, evenals het werkdocument met de resultaten van de literatuursurvey.

De experts hebben we met een samenvattend verslag van hun inbreng bedankt voor hun medewerking.

Beschrijvingskader

Het wettelijk kader: het vastgelegde, beoogde curriculum

Uitgangspunt voor dit 'vooronderzoek herziening kerndoelen en examenprogramma's' is het huidige leerplankader. Voor het vak Nederlands zijn vijf wettelijke documenten van kracht: de [kerndoelen](#) voor het basisonderwijs, de [kerndoelen](#) voor de onderbouw, het examenprogramma [vmbo](#), het examenprogramma [havo/vwo](#) en het [referentiekader taal](#). De eindtermen zijn voor het centraal examen leesvaardigheid door het College voor Toetsen en Examens (CvTE) uitgewerkt in syllabi voor [vmbo](#), [havo](#) en [vwo](#), en voor de schoolexamens door SLO in handreikingen voor [vmbo](#) en [havo/vwo](#). Alle formele documenten en een verwerking daarvan in kernprogramma's zijn te vinden in [Leerplan in beeld](#).

Rationale van het vak

Nederlands is volgens alle hierboven beschreven formele documenten vooral een praktisch vak, het onderwijst een instrumentele vaardigheid voor dagelijks gebruik, buiten en binnen school. Het referentiekader taal benadrukt deze gerichtheid op het maatschappelijk functioneren, omdat niveau 2F gedefinieerd is als het algemeen gewenst maatschappelijk niveau. Het gaat in het voortgezet onderwijs Nederlands niet om het leren van dagelijks taalgebruik, maar om het mondeling en schriftelijk leren hanteren van het meer formele, academische taalgebruik, zoals zich dat onder meer door het schrift heeft ontwikkeld. Om dit te benadrukken hanteren we de term *geletterdheid* voor dit onderdeel van het vak.

Maar naast de geletterdheid kent het vak Nederlands nog twee gezichten, die minder herkenbaar zijn in de formele documenten (zie ook SLO, 2015). Allereerst zijn er doelen beschreven voor *fictie en literatuur*. De Nederlandse taal is er ook om van te genieten, zowel van gedichten, verhalen, theater als van romans. De esthetische functie van taal speelt hierin een belangrijke rol, met stijffiguren, creatieve vondsten en associaties. Ook de pedagogische betekenis van fictie en literatuur kan niet worden onderschat. Leerlingen verbreden met het lezen van fictie en literatuur hun horizon, vergroten hun kennis van het leven en de wereld en de woordenschat en taalvaardigheid die daarmee samenhangt en ontwikkelen empathisch vermogen. Fictie- en literatuur hebben een belangrijke waarde voor burgerschapsvorming, of meer in het algemeen: persoonlijke vorming (Bildung). Bij Nederlands leer je ook over literatuur praten en denken, met behulp van literaire begrippen literatuur beschouwen. Bovendien speelt in de bovenbouw van havo en vwo literatuurgeschiedenis een rol bij de culturele socialisatie van leerlingen.

Daarnaast is er binnen het schoolvak Nederlands aandacht voor reflectie op en beschouwing van het verschijnsel taal (al dan niet in literaire vorm). Het gaat daarbij om het begrippenapparaat waarmee we over taal spreken (bijvoorbeeld grammaticale begrippen, kennis over teksten, stilistiek), maar ook om talige verschijnselen als het gebruik van taal in verschillende contexten (zoals vaktaal, formeel/neutraal taalgebruik, straattaal, streektaalen etc.). Deze *kennis over taal* leren de kinderen al vanaf het begin van de basisschool, als er over woorden, zinnen, teksten en boeken wordt gesproken, en die kennis breidt zich gestaag uit. Een voorbeeld daarvan is kennis over tekstdoelen (genres) en de werking daarvan in bepaalde contexten. Deze kennis over taal krijgt in de wettelijke documenten maar spaarzaam aandacht. Alleen het referentiekader taal bevat een beperkte begrippenlijst op dit gebied. Afhankelijk van de complexiteit van het onderwerp, doet het reflecteren op taal als systeem enerzijds een

beroep op het logisch, analytisch en onderzoekend vermogen van leerlingen en draagt het anderzijds bij aan de gevoeligheid voor de functies en mogelijkheden van taal en het kritisch denken over het gebruik van taal.

De drie hierboven genoemde onderdelen van het schoolvak Nederlands – *geletterdheid, fictie en literatuur, kennis over taal* – zijn te onderscheiden, maar ze zijn ook onderling verbonden, en versterken elkaar. Ze corresponderen in grote lijnen met de indeling van de wetenschappelijk discipline neerlandistiek: taalbeheersing, literatuurwetenschap en taalwetenschap.

Opbrengsten

Gevonden literatuur; een overzicht

In de gevonden literatuur in deze beperkte survey blijkt elk van de drie onderdelen van het vak de nodige aandacht te hebben gekregen. Naast artikelen en studies die zich op een van deze drie gezichten van het vak richtten, waren er die gingen over het schoolvak als geheel of die gingen over de samenhang van Nederlands met andere vakken (vakintegratie, taalgericht vakonderwijs). In de notitie voor de expertgroep ((Meestringa, Van der Leeuw & Van Silfhout, 2015) is deze literatuur dan ook geordend beschreven in vijf hoofdstukken. Tabel 1 geeft de verdeling van de gerefereerde literatuur (N=206) weer.

Tabel 1: Aantal referenties per onderdeel van het vak, in percentages

Onderdeel	Referenties %
1 Het schoolvak Nederlands als geheel	11
2 Kennis over taal	9
3 Literatuur	17
4 Geletterdheid	52
- Mondelinge taalvaardigheid	9
- Leesvaardigheid	20
- Schrijfvaardigheid	23
5 Samenhang schoolvak Nederlands met de rest van het curriculum	11
Totaal	100%

In de onderstaande beschrijving van de opbrengsten van het vooronderzoek en de reacties daarop van experts volgen we dezelfde indeling.

Het schoolvak Nederlands als geheel

De gevonden bronnen die het hele schoolvak betreffen, beschrijven in meerderheid ervaringen waarin verbindingen worden gelegd tussen diverse 'domeinen' van het vak en die zich zo proberen te onttrekken aan de huidige, nadelige verkaveling van het taalonderwijs (zie SLO, 2015, p. 23). Zo wordt het begrip 'bewust geletterd' door de Meesterschapsteams naar voren gebracht als alomvattend doel van het onderwijs Nederlands om de onderdelen van het vak met elkaar te verbinden. Daarnaast is er in de publicaties aandacht voor kritisch denken en hogere denkvaardigheden, hoogbegaafdheid, uitwerkingen van het referentiekader, de succesfactoren van scholen die bovenmatig goed presteren met zwakkere leerlingen en grote variatie tussen scholen bij de invulling van het curriculum en schoolexamen.

De behoefte aan meer samenhang binnen het vak en een meer evenwichtige verdeling van de onderdelen kennis over taal, literatuur en geletterdheid komt ook uit de reacties van de experts sterk naar voren. Deze behoefte blijkt niet alleen als het over het vak als geheel gaat, maar ook als het over onderdelen van het vak gaat, zoals we hieronder zullen zien.

Kennis over taal

Dat er in het schoolvak Nederlands aandacht wordt besteed aan *kennis over taal* lijkt vanzelfsprekend. Je hebt immers woorden en begrippen nodig om over dat vak te kunnen denken en spreken. Toch is de invulling van dit vakonderdeel al decennia controversieel en onderwerp van aanhoudende discussie. Zelfs over de vraag hoe het vakonderdeel te benoemen is onenigheid: gaat het om taalkunde, of taalbeschouwing, of grammatica? Deze controverse en discussie hebben er waarschijnlijk ook toe geleid dat kennis over taal maar zeer beperkt aandacht krijgt in het formele leerplankader, waarbij de focus ligt op regelkennis ten behoeve van het correct schrijven.

Zowel uit de literatuur als de expertronde blijkt een sterke behoefte aan een duidelijker en meer systematische beschrijving van de benodigde instrumentele kennis over taal in het leerplankader, gericht op de betekenis van tekst in context en de werking van taal in communicatie en media. Culturele kennis over taal kent ook pleitbezorgers (de taalcanon).

Literatuur en fictie

Van boeken lezen word je slimmer en succesvoller in het onderwijs. Het belang van fictie lezen wordt in de publicaties en door de experts breed onderschreven, tegelijkertijd wordt er voortdurend gewaarschuwd tegen de zogenoemde ontleding. Leesbevordering op school doet er toe. Er lijkt consensus te bestaan over het belang van boeken lezen en over de strijd tegen de ontleding middels leesbevordering. Er zijn drie goed gedocumenteerde voorstellen aangetroffen ter verbetering van het literatuuronderwijs: het leesdossier, werken met lezersvragen en het werken met literaire teksten die dicht bij de leerlingen staan, zoals jeugd- en adolescentenliteratuur. Allemaal zijn ze uitdrukking van een meer lezersgerichte aanpak van het literatuuronderwijs. Door de 'leesniveaus van Witte' – met het onderscheid in belevend, herkenkend, reflecterend en interpreterend lezen - en de activiteiten rond de website lezenvoordelijst.nl is het kiezen van geschikte literatuur nu voor leraar en leerling beter dan voorheen te doen en zo te werken aan de ontwikkeling van literaire competentie.

Ook bij literatuur en fictie wordt gepleit voor meer samenhang met andere onderdelen van het vak, door bijvoorbeeld de koppeling met mondelinge taalvaardigheid (gedichten voordragen) en met schrijfvaardigheid door het zelf laten schrijven van fictionele en poëtische teksten: creatief schrijven heeft een positieve invloed op literaire leesvaardigheid.

Inmiddels is ook de band tussen literatuur en identiteitsontwikkeling uitgewerkt. Literatuur kan je (1) inzichtgeven in wie je bent of zou willen zijn, (2) confronteren met (sterke) emoties (katalepsis), (3) inzicht geven in de ander (empathie), en (4) nieuwe inzichten geven in de werkelijkheid.

De pogingen in de tweede fase tot meer samenwerking met het onderwijs in andere talen in geïntegreerd literatuuronderwijs (GLO) zijn weinig succesvol gebleken.

Geletterdheid

Het onderwijs Nederlands is zeker voor een belangrijk deel op vaardigheden gericht, op het leren taal te gebruiken in diverse contexten: in meer formele situaties, in beroepssettings, in vak- en leergebieden, in werk en werkoverleg, discussie en debat, in min of meer formele, schriftelijke taal. In het onderwijs Nederlands ligt daarom een grote nadruk op het leren beheersen van de geschreven taal. Het belang dat daaraan wordt gehecht komt ook tot uiting in de hoeveelheid literatuur die we over onderwijs in dit meer formele taalgebruik, in 'geletterdheid' hebben gevonden. In meer dan de helft van alle gevonden bronnen staat geletterdheid centraal, voornamelijk over lees- en schrijfvaardigheid (zie tabel 1).

De literatuur en de inbreng van de experts over geletterdheid bespreken we hier in drie alinea's, over achtereenvolgens mondelinge taalvaardigheid, leesvaardigheid en schrijfvaardigheid.

Onder mondelinge taalvaardigheid verstaan we zowel (kijk)luistervaardigheid als spreek- en gespreksvaardigheid. In het voortgezet onderwijs krijgt de spreekbeurt / voordracht met vragen

na, de meeste aandacht, gevolgd door de discussie en het debat. Naast de 'gewone' spreekbeurt komt ook de pitch voor, een korte spreekbeurt met een sterk argumentatief karakter. Het voortgezet onderwijs zet relatief sterk in op het kunnen geven van een mening, waarbij actief kijken/luisteren door aantekeningen te maken en het onderscheiden van feit en mening onderbelicht lijken te zijn. Verschillende onderzoeken zetten in op het integreren van mondelinge taalvaardigheid met andere domeinen van het schoolvak Nederlands, bijvoorbeeld de vertelles, waarbij het uitgangspunt is dat leerlingen leren vertellen en dat zij kennis maken met orale literatuur.

Leesvaardigheid krijgt in het voortgezet onderwijs veel aandacht: het centrale examen bestaat uit het lezen van teksten en het maken van bijbehorende vragen, methoden bestaan voor een aanzienlijk deel uit leesteksten met vragen en er zijn zowel nationale als internationale onderzoeken naar de leesvaardigheid van leerlingen. Uit die onderzoeken blijkt dat zo'n vijftien procent onvoldoende leesvaardig is om hun schoolteksten voldoende te begrijpen – op het vmbo is dit een kwart van de leerlingen, dat de zwakste lezers in 2009 toch minder zwak zijn dan in 2006, dat er relatief weinig excellente Nederlandse lezers zijn en dat Nederlandse leerlingen vooral goed zijn in zoekend lezen, maar minder bekwaam in begrijpend lezen. Net als bij schrijfvaardigheid, zien we het belang dat wordt gehecht aan leesonderwijs terug in de vele bronnen die we over dit onderdeel van het vak hebben gevonden. Ze gaan over het toepassen van leesstrategieën, aansluiting bij de actualiteit en alternatieve leesaanpakken die afstappen van het idee dat leesvaardigheid 'vragen maken bij gegeven teksten' is. Verschillende publicaties pleiten voor een aanpak waarbij schrijf- en literatuuronderwijs geïntegreerd worden met het leesonderwijs en opdrachten die aansluiten bij andere vakken of projecten. Daarnaast zijn er publicaties die aandacht besteden aan de leesopvoeding en het vrijetijdslezen thuis. Vooral zwakke lezers die gaan lezen in hun vrije tijd gaan met sprongen vooruit. Tegelijkertijd laat de Bibliotheekmonitor een dalende trend zien in leesplezier bij vmbo-leerlingen, wordt het boek relatief weinig gebruikt als informatiebron en laat de monitor zien dat docenten weinig romans of informatieve boeken introduceren. Nederlandse leerlingen hebben een lage leesmotivatie en met name zwakke lezers beperken zich vooral tot het lezen van verplichte kost. Maar juist het lezen van diverse leesmaterialen heeft een positieve invloed op leesvaardigheid. Daarnaast hebben andere publicaties betrekking op een- versus meertaligheid en de culturele en talige diversiteit in klassen. Die wijzen er op dat differentiatie in aanpak van leerlingen en advies aan scholen noodzakelijk is. Tot slot zien we dat onder invloed van digitalisering mensen niet minder maar juist meer lezen en schrijven (naast de 'oude' genres ook e-mail, WhatsApp, berichten op sociale media, webpagina's) en ook anders lezen dan voor het digitale tijdperk. Lezen is functioneler geworden. De gedachte dat leerlingen niks meer kunnen leren over online communiceren berust op een misverstand. Leerlingen moeten on- en offline vooral kritisch kunnen lezen.

Schrijfvaardigheid geeft de meeste problemen: studenten hebben geen besef dat schrijven ook herschrijven betekent, ze zien niet het belang van de vorm van een tekst in relatie tot de inhoud, ze checken hun tekst niet met de spellingcontrole en leveren hun tekst onverzorgd aan, hun teksten zijn onsamenhangend, springen van de hak op de tak en onderscheiden geen hoofdzaken van bijzaken, studenten weten onvoldoende hoe je moet citeren en parafraseren en daarbij naar de bron verwijzen, en ze kunnen onvoldoende de kwaliteit van internetbronnen inschatten, dit volgens docenten ho en wo. Tegelijkertijd wordt de definitie van een tekst (schrijven) ruimer en omvat die ook meerlagige, multimodale teksten (met woorden, beelden en links). De gevonden artikelen en de experts dragen diverse oplossingen aan. Samenwerkend schrijven pakt positief uit voor het leerresultaat en er is een reeks publicaties over vormen van observerend leren, waarbij of de schrijver, of de lezer wordt geobserveerd. De lezer kan ook als commentator worden ingezet in een vorm van peer-feedback. Verschillende publicaties en de experts vragen om aandacht aan samenhang met andere domeinen, zoals het schrijven van

creatieve teksten. Dat is opmerkelijk omdat het beoogde curriculum daartoe eigenlijk geen aanleiding geeft, terwijl er een wederzijds verband wordt geconstateerd tussen creatief schrijven en literatuur lezen. Spannende verhalen schrijven vinden leerlingen geweldig. Zelf gedichten schrijven of songteksten vertalen, maakt poëzie wél interessant. Zonder uitzondering worden positieve effecten gerapporteerd op de betrokkenheid en motivatie van de leerlingen en op hun (creatieve) schrijfvaardigheid. Maar tevens zijn er duidelijke indicaties dat het in het schrijfonderwijs schort aan aandacht voor formuleren (welke keuzes kun je maken) en andere zaken op tekstniveau. Leerlingen geven aan dat ze schrijven vooral maar gewoon moeten doen en dat ze niet leren formuleren, terwijl ze dat graag zouden willen. Het is opvallend is dat de leerlingen in het onderwijs wel gesteund worden bij het verzamelen van informatie en het plannen van het schrijven, maar dat het met name bij de uitvoering van de schrijftaak ontbreekt aan aandacht voor tekstspecifieke zaken. En er is onduidelijkheid over de leerdoelen door de jaren heen, zowel wat betreft typen tekst als voor andere aspecten van het schrijven.

Samenhang schoolvak Nederlands met de rest van het curriculum

De survey levert ook een aantal publicaties op die niet direct op de inhoud en activiteiten van het schoolvak Nederlands zelf betrekking hebben, maar op een of andere wijze de samenhang van het vak met andere vakken betreffen. We kunnen hierin drie groepen relevante publicaties onderscheiden.

In de eerste plaats zijn er publicaties over de rol van taal bij die andere vakken / taalgericht vakonderwijs. Enkele publicaties concluderen dat domeinspecifieke instructie bij het schrijven van teksten in geschiedenislessen leidt tot beter historisch redeneren en dat het wiskundeonderwijs meer aandacht moet geven aan het proces van tekstreconstructie.

In de tweede plaats zijn er publicaties over (vormen van) integratie van Nederlands met andere vakken: je zou het als 'ontkaveling over de vakken heen' kunnen typeren. Een review van internationaal onderzoek van effecten van vormen van integratie van taalonderwijs en onderwijs in andere vakken laat zien dat afstemming tussen taal- en vakonderwijs betere resultaten levert, maar dat de samenwerking tussen taal- en vakdocenten is vaak een moeilijkheid. De instructie richt zich bij Nederlands met name op leesstrategieën en bij de zaakvakken op hulp bij woordbegrip.

In de derde plaats worden er vanuit de literatuur vragen gesteld aan het beoogde curriculum Nederlands. Zo is het bijvoorbeeld voor de verbetering van de schrijfinstructies in de zaakvakken van belang 'om te weten welke genres vakoverstijgend zijn en welke vakspecifiek en welke tekstsoorten operationalisaties van een bepaald genre kunnen zijn'. Verschillende feitelijke genres blijken bij de 'andere' vakken de hoofdrol te spelen, terwijl bij Nederlands de meeste aandacht nu uitgaat naar verhalende en waarderende genres.

Ook de experts benadrukken dat taal / geletterdheid samenhangend in het curriculum van Nederlands en de andere vak- en leergebieden moet worden verwerkt.

Voorlopige conclusies

Aangezien dit een vooronderzoek is, passen hier slechts enkele voorlopige conclusies ten aanzien van een eventuele herziening van het leerplankader voor het onderwijs Nederlands in het vo. Deze conclusies zijn in lijn met de curriculumspiegel (SLO, 2015). We volgen hierbij tendensen uit de literatuur en aanbevelingen van de expertgroep.

- Een samenhangende herziening van het leerplankader voor Nederlands in het vo is zeer wenselijk, onder andere om de spanning tussen kerndoelen, eindtermen en referentiekader taal weg te nemen.
- Daarbij moet er meer aandacht zijn voor persoonsvorming, burgerschap, culturele en intellectuele ontwikkeling en vorming naast taalvaardigheid.
- Ook moet ervoor worden gezorgd dat de drie onderdelen van het vak: kennis over taal, literatuur en geletterdheid evenwichtig en in samenhang in de leerplankaders worden verwerkt.
- Tevens moet ervoor worden gezorgd dat de productieve taalvaardigheid, met name schrijfvaardigheid een grotere plek krijgt, in samenhang met de andere vaardigheden en onderdelen van het vak.
- Verbreedt daarbij het scala aan genres bij het onderdeel geletterdheid van het vak Nederlands, zodat de eenzijdige nadruk op de waarderende teksten wordt verminderd ten gunste van genres die in andere vakken aan bod komen.
- Focus daarbij op (kennis over en inzicht in) de werking van taal in de context waarin het wordt gehanteerd, ter ondersteuning van kritisch taalgebruik (in andere leergebieden, ook nieuwe media).
- En laat het lezen van en reageren op fictie en literatuur stevig bijdragen aan taal- en culturele ontwikkeling en bewustzijn.
- Dit betekent dat er werk aan de winkel is met betrekking tot de formulering van doelen voor de onderdelen kennis over taal en literatuur op de verschillende niveaus, maar ook met betrekking tot het samenhangend formuleren van doelen binnen het vak door de jaren heen en in relatie met de andere leergebieden (domeinen).

En tot slot:

- De ervaring met dit onderzoek en de opbrengsten ervan leiden tot de conclusie dat een dergelijk onderzoek herhaald moet worden naar Nederlands in primair onderwijs en Nederlands in het middelbaar beroepsonderwijs, zodat ook door de sectoren heen een samenhangend leerplankader kan worden uitgewerkt. Deze conclusie is in de expertronde door meerdere deelnemers uitdrukkelijk naar voren gebracht.

Referenties

- Aalsvoort, M. van der (2010). Taalkunde in het schoolvak Nederlands in de tweede fase. *Levende Talen Magazine* 97, 32-36. (Themanummer Taalkunde en het schoolvak Nederlands.)
- Aalsvoort, M. van der, & Kroon, S. (2015). The contested introduction of linguistics in the Dutch exam; A historical curriculum study on the relationship between school subjects and academic disciplines. *L1-Educational Studies in Language and Literature*, 15, 1-20.
<http://dx.doi.org/10.17239/L1ESLL-2015.15.01.09>
- Abma, A. (2013). Goed onderwijs begint met een goed curriculum. *Levende Talen Magazine*, 100(1), 10-14.
- Bakker, C., & Meestringa, T. (2003). *Suggesties voor schrijfp opdrachten voor alle vakken in de Tweede Fase van havo/vwo*. Enschede: SLO.
- Bakker, C., & Ravesloot, C. (2014). Grenzeloze humor? Cabaret bij het schoolvak Nederlands. *Levende Talen Magazine*, 101(6), 10-15.
- Becker, A. (2011). Beter presenteren door observerend leren? In: S. Vanhooren & A. Mottart (Red.), Vijfentwintigste conferentie Het Schoolvak Nederlands. Gent: Academia Press, 81-85.
- Beeke, D. (2004). Redactietje spelen in havo 5. *Levende Talen Magazine*, 91(4), 16-19.
- Beldman, H., & M. Braaksma (2008). Hypertekst schrijven als aanvullende didactiek: Wat werkt? Een onderzoek naar de kwaliteit van betogende hyperteksten. *Vonk*, 37(5), 3-19.
- Bergh, H. van den, Es, A. van & Spijker, S. (2011). Spelling op verschillende niveaus: werkwoordspelling aan het einde van de basisschool en het einde van het voortgezet onderwijs. *Levende Talen Tijdschrift*, 12(1), 3-14.
- Berg, L. van de, & Braet, A. (2000). Argumentatievragen bij nieuwe examenteksten Nederlands, hoe moeilijk zijn die eigenlijk voor leerlingen? *Levende Talen Tijdschrift*, 1(1), 11-20.
- Bienfait, N. (2003). Grammatica-onderwijs aan allochtone jongeren. *Levende Talen Tijdschrift*, 4(2), 11-17.
- Bienfait, N., & Ebbers, D. (2000). Schoolslag te pakken hebben; Taalvaardigheden in de basisvorming. *Moer* 200(2), 43-49.
- Bimmel, P., & E. Van Schooten (2000a). Strategische leeshandelingen en vaardigheid in het begrijpend lezen *Pedagogische Studiën*, 5, 365-377.
- Bimmel, P., Van den Bergh, H., & Oostdam, R. (2000b). Effecten van strategietraining op leesvaardigheid in moedertaal en tweede taal. *Spiegel*, 17/18(3/4), 55-78 | 2000
- Bok, A. *Taalonderwijs in ontwikkeling (TiO)*. www.tioschrijven.nl.
- Bonset, H. (1998). *Spreken en luisteren in de tweede fase. Het opiniërende gesprek op het Pauluslyceum in Tilburg*. Enschede: SLO.
- Bonset, H. (2010a), Nederlands in het voortgezet en hoger onderwijs: Hoe sluit dat aan? Deel 1. *Levende Talen Magazine*, 97(3), 16-20.
- Bonset, H. (2010b), Nederlands in het voortgezet en hoger onderwijs: Hoe sluit dat aan? Deel 2. *Levende Talen Magazine*, 97(4), 4-8.
- Bonset, H. (2011). Taalkundeonderwijs, veel geloof, weinig empirie. *Levende Talen Magazine*, 98(2), 11-16.
- Bonset, H. (2015). Een serieus antwoord. *Levende Talen Magazine*, 102(4), 50.
- Bonset, H., & M. de Boer (2008). *Doorlopende leerlijnen voor taal in het onderwijs. Gesprekken met tien experts*. Enschede: SLO.
- Bonset, H., & Braaksma, M. (2008). *Het schoolvak Nederlands opnieuw onderzocht: Een inventarisatie van onderzoek van 1997 tot en met 2007*. Enschede: SLO.

- Bonset, H., & Ebbers, D. (2007). Nederlands in het vmbo: apart of samen? *Levende Talen Tijdschrift*, 8(4), 16-24.
- Bonset, H., Ebbers, D., & Malherbe, S. (2006). *Nederlands in het vmbo: een enquête onder docenten*. Enschede: SLO.
- Bonset, H., Ebbers, D. & Wientjes, H. (2004). Nederlands voor hoogbegaafde leerlingen. *Levende Talen Tijdschrift*, 5(2), 29-37.
- Bonth, R. De (2014). 'Prietpraat': Pecha Kucha's in het literatuuronderwijs. *Levende Talen Magazine*, 101(8), 4-8.
- Bonth, R. de, & Schermer, T. (2015). Poëzie in de klas: 'Ik schreef/tekende / vertaalde / declameerde met de klas een heerlijk gedicht'. *Levende Talen Magazine*, 102(1), 22-26.
- Braaksma, M.A.H. (2002). *Observational learning in argumentative writing*. Amsterdam: University of Amsterdam.
- Braaksma, M., & Rijlaarsdam, G. (1999). Argumentatieve teksten leren schrijven door uitvoeren en observeren Hoe gaat dat eigenlijk? In: *Het Schoolvak Nederlands. Verslag van de twaalfde conferentie*, 59-66.
- Braaksma, M.A.H., Rijlaarsdam, G., Van den Bergh, H., & Van Hout Wolters, B.H.A.M. (2006). What observational learning entails: A case study. *L1 - Educational Studies in Language and Literature*, 1, 31-62.
- Braaksma, M., Rijlaarsdam, G., van den Bergh, H., & van Hout-Wolters, B. (2007). Observerend leren en de effecten op de organisatie van schrijfprocessen. *Levende Talen Tijdschrift*, 8(4), 3-15.
- Braet, A., & Hendrix, T. (red) (1991). Het CVEN-rapport. Eindverslag van de Commissie Vernieuwing Eindexamenprogramma's Nederlandse taal en letterkunde v.w.o. en h.a.v.o. Den Haag: SDU.
- Brand-Gruwel, S. (2012). Leren in een digitale wereld: Uitdagingen voor het onderwijs. Heerlen: Open Universiteit.
- Brink, C. (2001). REPRIVO en de tweede fase in het havo/vwo. *Moer 20001*(1), 11-20.
- Broeder, P., & Stokmans, M. (2011a). Verschillen in geletterdheidsvaardigheden en slagingskans tussen monocultureel en multicultureel samengestelde klassen. Het perspectief van docenten. In: F. Hakemulder (Red.), *De stralende lezer. Wetenschappelijk onderzoek naar de invloed van het lezen*. Delft: Uitgeverij Eburon, 362-383.
- Broeder, P., & Stokmans, M. (2011b). De meertalige en multiculturele klas. Een vloek of een uitdaging voor docenten? *Toegepaste Taalwetenschap in Artikelen*, 84/85, 9-19.
- Broeder, P., & Stokmans, M. (2012). Literacy competences in cultural diverse classrooms: Experiences of teachers. *L1-Educational Studies in Language and Literature*, 12, 1-18.
- Cito (2013). *Examensverslagen. Resultaten per examen*. Geraadpleegd op 29 november 2015, http://www.cito.nl/nl/Onderwijs/Voortgezet%20onderwijs/centrale_examens/examensverslagen/resultaten_examen.aspx
- Clemens, J. (2014). Het nieuwe lezen, anders bekeken: Een belangrijke uitdaging voor de taalleraren. *Levende Talen Magazine*, 101(4), 4-8.
- Coelen, W. van der, & Groenendijk, R. (2011). Op weg naar een taallab? Een verkenning van de onderwijskundige, vakinhoudelijke en praktische invulling van 'taalbewust onderwijs'. *Levende Talen Magazine*, 2011(5), 16-20.
- Coenen, L., Hoebers, T. & Witte, T. (1998). Geïntegreerd literatuuronderwijs in het studiehuis. *Levende Talen Magazine*, 85, 534-535.
- Coenen, L. & Prak, D. (1998). Naar een leerplan Geïntegreerd literatuuronderwijs. *Levende Talen Magazine*, 85, 531-535.
- Coiro, J. (2011). Predicting reading comprehension on the Internet: Contributions of offline reading skills, online reading skills, and prior knowledge. *Journal of Literacy Research*, 43(3), 1-42.
- Couzijn, M., & G. Rijlaarsdam (2005). Learning to read and write argumentative text by observation of peer learners. In: Rijlaarsdam, G., & G. Rijlaarsdam, H. Van den Bergh & M. Couzijn (Eds.). *Studies in learning to write*, pp. 241-258.

- Dam, G. ten, & Volman, M. (2002). Het sociale karakter van kritisch denken: didactische richtlijnen. *Pedagogische Studiën*, 79, 167-183.
- Dirksen, J. (2000). Argumenteren in het literatuuronderwijs. Over 'warrant', leesautobiografie en smaakontwikkeling. *Levende Talen Tijdschrift*, 1(1), 27-33.
- Dirksen, J. (2001). Dossiervorming noodzaak: het leesdossier in de praktijk. *Levende Talen Tijdschrift*, 2(4), 11-19.
- Dirksen, J. (2008). Lang leve het lezen voor de lijst. *Levende Talen Tijdschrift*, 9(2), 11-18.
- Dirksen, J. A. G., & Prak, D. (1998). *Handleiding Leesdossier*. Amsterdam: BulkBoek.
- Dirksen, J., Schilleman, J., Kraaijeveld, R., Kox, T., Noot, B., & Hamel, J. (1998). *Levende Talen Magazine*, 85, 602-609.
- Disseldorp, J. van (2009). Taalverandering in plaats van zeehondjes. Taalkunde-onderwijs met behulp van taalvaardigheden. *Levende Talen Tijdschrift*, 10(1), 21-28.
- Dixhoorn, F. van (2003a). Verhalen vertellen. *Levende Talen Magazine*, 90(5), 5-8.
- Dixhoorn, F. van (2003b). Lesgeven zonder boek. *Levende Talen Magazine*, 90(5), 12-14.
- Dixhoorn, F. van, & van Loon, R. (2003). Het opstel? Maak er een clipje van!. Het waarom van digitaal vertellen. *Levende Talen Tijdschrift*, 93(2), 10-12.
- Drie, J. van, Braaksma, M., & Van Boxtel, C. (2014). Beter schrijven bij geschiedenis; effecten van schrijfinstructie op algemene tekstkwaliteit en historisch redeneren. *Levende Talen Tijdschrift*, 15(3), 3-14.
- Driessen, M. (2013). Het nieuwe lezen. *Levende Talen Magazine*, 100(8), 4-8.
- Dorre, G. (2013). Taalcanon: wetenschap voor beginners. Wie iets van taal weet, snapt meer van talen. *Levende Talen Magazine*, 100(1), 4-8.
- Duo Market Research (2009). *De positie van jeugdliteratuur in het voortgezet onderwijs*. Amsterdam: Stichting Lezen.
- Ebbers, D. (2003). Nederlands in een geïntegreerd curriculum: schering en inslag? *Levende Talen Tijdschrift*, 4, 3-11.
- Ebbers, D., & Kamp, M. (2001). The making of Schoolslag; Van theorie naar praktijk. *Levende Talen Tijdschrift*, 2001(1), 33-44.
- Ebbers, D., & Van der Laan, E. (2005). Nauw verweven: Nederlands en taalgericht vakonderwijs in Slash 21. *Levende Talen Tijdschrift*, 6(1), 19-25.
- Ebbens, S., & Ettehoven, S. (2000). *Actief leren*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Erkens, G., J. Theill, G. Kanselaar, M. Prangma, & J. Jaspers (2002). 'W8ff.-)Chattalk in een coöperatieve leeromgeving. *Levende Talen Tijdschrift*, 2, 24-33.
- Erkens, G., Jaspers, J., Prangma, M., & Kanselaar, G. (2005). Coordination processes in computer supported collaborative writing. *Computers in Human Behavior*, 21, 463-486.
- Ekens, T. (2006). SOS: Samenhang op School – Samenhang in de vernieuwde onderbouw. *Levende Talen Magazine*, 93(1), 13-15.
- Elving, K., & Van den Bergh, H. (2015). Gewicht in de schaal; Op zoek naar manieren om havisten betere teksten te laten schrijven. *Levende Talen Tijdschrift*, 16(2), 26-35.
- Evers-Vermeul, J., & Van den Bergh, H. (2009). Schrijf voor de lezer. Over de effecten van lezersgericht (her)schrijven op de kwaliteit van instructieve teksten. *Levende Talen Tijdschrift*, 10(2), 14-23.
- Evers, I., & Van de Ven, P.H. (2009). Is onze kennisbasis voor onderwijs Nederlands voldoende? Verslag van een internationaal literatuuronderzoek. *Levende Talen Magazine*, 10(3), 12-19.
- Fiori, L., & Kouwets, E. (2014). Taalniveau 2F in het vmbo-bb: vereist én haalbaar. *Levende Talen Magazine*, 101(8), 16-20.
- Gein, J. van der (2011). Taal op klompen. Uitkomsten van een onderzoek naar taalfouten aan het einde van het voortgezet onderwijs. *Levende Talen Tijdschrift*, 13(4), 22-30.
- Gelderens, A. V. (2012). 'Basisvaardigheden' en het onderwijs in lezen en schrijven. *Levende Talen Tijdschrift*, 13(1), 3-15.
- Gelderens, A. van, & Schooten, E. van (2011). *Taalonderwijs; Een kwestie van ontregelen*. Rotterdam: Hogeschool Rotterdam (Openbare les).

- Goosen, H. (2001). De inrichting van het nieuwe examen schrijfvaardigheid. *Levende Talen Tijdschrift*, 2(4),
- Goosen, H., & Beeke, D. (2009). Het belang van boeken leren lezen: de positie van jeugdliteratuur in het voortgezet onderwijs. *Levende Talen Magazine* 96/4, 18-21.
- Grezel, J.E. (2012). 'Poëzie is niet alleen voor de intellectuele elite': Interview met Dichter des Vaderlands Ramsey Nasr. *Levende Talen Magazine*, 2012(6), 4-8.
- Grinsven, V. van, L. van der Woud, Bulk, L. van den, & Kouveld, M. (2010). *Wie leest, heeft de wereld binnen handbereik. Behoeftedonderzoek onder vmbo-docenten Nederlands over het bevorderen van lezen*. Amsterdam: Stichting Lezen.
- Groenendijk, T. (2012). *Observe and explore. Empirical studies about learning in creative writing and the visual arts*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam | 2012
- Groenendijk, T., Janssen, T., & Rijlaarsdam, G. (2008). Hoe schrijven middelbare scholieren gedichten? Over de relatie tussen schrijfproces en de kwaliteit van het eindproduct. *Levende Talen Tijdschrift*, 9(1), 3-11.
- Hacquebord, H. (2007). De leesvaardigheid van vmbo-leerlingen. In: D. Schram (Red.), *Lezen in het vmbo, onderzoek - interventie - praktijk*. Delft: Uitgeverij Eburon, 55-75.
- Hafkenscheid, E. (2003). Grammatica als hulpbron voor argumenteren. *Levende Talen Tijdschrift*, 4(2), 24-30.
- Hajer, M. (2000). Kringen in de vijver; De reikwijdte van taalgerucht vakonderwijs. *Moer*, 2000(4), 277-282.
- Hajer, M. (2005). Taalgericht vakonderwijs; tijd voor een nieuw vijfjarenplan. *Levende Talen Tijdschrift*, 2(1), 3-11.
- Hajer, M., Meestringa, T., & Miedema, M. (2000). Taalgericht vakonderwijs: een nieuwe impuls voor taalbeleid. *Levende Talen Tijdschrift*, 1(1), 34-43.
- Hamel, J. & Witte, T. (1998). Eén gezamenlijk leesdossier; De hoeksteen van het literatuuronderwijs. *Levende Talen Magazine*, 85, 583-591.
- Hendrix, T., & Hulshof, H. (1994). *Leesvaardigheid Nederlands; Omgaan met zakelijke teksten*. Bussum: Coutinho.
- Hendrix, T., & Hulshof, H. (1999). Op taalkunde afgestemd; Algemene vaardigheden en vakspecifieke leerstof in het studiehuis: het geval Nederlands. *Levende Talen Magazine*, 86(537), 122-131.
- Hermans, M. (2009). Motiverend literatuuronderwijs met eigentijdse literatuur. De receptie van multiculturele teksten door havo- en vwo-scholieren. *Levende Talen Tijdschrift*, 10(1), 28-37.
- Heusden, B. van (2010). *Cultuur in de Spiegel, naar een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Heusden, B. van (2012). *Wat leren we van cultuuronderwijs?* Rotterdam: Kenniscentrum Cultuureducatie.
- Hoeven, J. van der & Evers-Vermeul, J. (2015). Tekstsoorten en genres in het voortgezet onderwijs; Kansen voor vakgericht taalonderwijs. *Levende Talen Magazine*, 102(5), 22-27.
- Hoeven, J. van der, Gelderen, A. van, Verbeeck, K., Donker, M., & Rie, S. de la, (2012). *Genredidactiek als uitgangspunt voor lees- en schrijfonderswijs. Onderzoeksrapportage Nederlands Lezen en Schrijven op Innovatieve Scholen (Nelsis) in de onderbouw voortgezet onderwijs*. 's-Hertogenbosch: KPC Groep.
- Hoof van Huysduynen, P. (2014). Vraag het de schrijver; Een andere manier om leesvaardigheid te oefenen. *Levende Talen Magazine*, 101(6), 24-28.
- Hoogeveen, M., & H. Bonset (1998). *Het schoolvak Nederlands onderzocht. Een inventarisatie van onderzoek naar onderwijs Nederlands als eerste en tweede taal in Nederland en Vlaanderen*. Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Hulshof, H. (2002). *Vormen van taalkennis. Over grammatica, taalbeschouwing en taalkundige vorming in het onderwijs Nederlands*. Leiden: Universiteit Leiden (inaugurale rede).
- Hulshof, H., & Hendrix, T. (1996). *Kennis over taal en taalverschijnselen*. Bussum: Coutinho

- Hulshof, H., & Hendrix, T. (Red.). (2010). *Taalkunde en het schoolvak Nederlands*. Amsterdam: Vereniging van Leraren in Levende Talen.
- Janse, M., & Visser, M. (2010). Taaldorp op zijn Nederlands. *Levende Talen Magazine*, 97(6), 4-8.
- Janssen, M. (2000). *Schrijfonderrwijs en ICT in de tweede fase*. Enschede: SLO.
- Janssen, T. (2002). Inhoud en opbrengsten van literatuuronderwijs. *Levende Talen Tijdschrift*, 3(3), 20-26.
- Janssen, T. (2009). *Literatuur lezen in dialoog; Lezersvragen als hulpmiddel bij het leren interpreteren van korte verhalen*. Amsterdam: Vossiuspers UvA.
- Janssen, T. M., Broekkamp, H., & Smallegange, E. S. (2006). *De relatie tussen literatuur lezen en creatief schrijven; een onderzoek*. Amsterdam: Stichting Lezen.
- Janssen, T., & Van den Bergh, H. (2010). Het effect van creatief schrijven op het lezen van korte verhalen. *Levende Talen Tijdschrift*, 11(1), 3-15.
- Janssen, T., Braaksma, M., & Couzijn, M. (2009). Self-questioning in the literature classroom: Effects on students' interpretation and appreciation of short stories. *L1 - Educational Studies in Language and Literature*, 9(1), 91-116.
- Jolles, J., Boerma, I.E., Mol, S.E., & Martens, R. (2013). Ik ben (g)een goede lezer. *Didactief*, 42(7), 24-25.
- Jong, N.H. De, Steinel, M.P., Florijn, A., Schoonen, R., & Hulstijn J.H., (2012). Facets of speaking proficiency. *Studies in Second Language Acquisition*, 34(1), 5-34.
- Kieft, M. (2006). *The effects of adapting writing instruction of students' writing strategies*. Amsterdam: University of Amsterdam.
- Klois, S. S., Segers, E., & Verhoeven, L. (2013). How hypertext fosters children's knowledge acquisition: The roles of text structure and graphical overview. *Computers in Human Behavior*, 29(5), 2047-2057.
- Kordes, J., Feenstra, J., Partchev, I., Feskens, R., & de Graaf, A. (2012). *Leesmotivatie, leesgedrag en leesvaardigheid van Nederlandse 15-jarigen. Aanvullende analyses op basis van PISA-2009*. Arnhem: Cito.
- Koster, D., & Vrieswijk J. (2013). Lezen voor de lijst op het vmbo en in de onderbouw van het havo/vwo. Een onderzoek naar de literaire ontwikkeling van leerlingen op het vmbo en in de onderbouw van havo/vwo. In: D. Schram (Red.), *De aarzelende lezer over de streep*. Stichting Lezen Reeks 22, 263-282. Delft: Eburon.
- Kraats, R. van de (2002). Dode of levende poëzie? Achterberg in het studiehuis. *Tsjip/Letteren* 12(2), 3-7.
- Lammers, E. (2010). *Wie niet lezen wil moet schrijven. Een onderzoek naar de invloed van productieve literatuureducatie op receptieve vaardigheden en attitudes*. Amsterdam: Stichting Lezen, 2010.
- Land, J., van den Bergh, H., & Sanders, T. (2007). Leesplezier en leesfrequentie op het vmbo. Een kwantitatief inventarisatie-onderzoek naar leesgedrag en waardering voor studieteksten. In: D. Schram (Red.), *Lezen in het vmbo, onderzoek - interventie - praktijk*. 151-182. Delft: Uitgeverij Eburon.
- Lange, H. de (2013). Een belevingswijzer bij het lezen van literatuur. *Levende Talen Magazine*, 100(8), 22-25.
- Leeuw, B. van der, & Meestringa, T. (2011). Eisen aan schrijfvaardigheid in de bovenbouw havo/vwo. *Levende Talen Tijdschrift*, 12(2), 14-25.
- Leeuw, B. van der, & Meestringa, T. (2014). *Genres in schoolvakken. Taalgerichte didactiek in het voortgezet onderwijs*. Bussum: Coutinho.
- Leenders, E. (2010). Lat te hoog voor vmbo-leerlingen. *Levende Talen Magazine*, 97(7), 4-8.
- Linthorst, T. R., de Glopper, K. (2015). De didactiek van begrijpend lezen in het voortgezet onderwijs; lesobservaties bij Nederlands en zaakvakken. *Pedagogische Studiën* (92), 150-166.
- Logt, A. van der (2003). Webquests bij het vak Nederlands: een stapje verder. *Moer*, 2003(1), 33-39.
- Loon, R. van (2003). In drieën – Vertellen in de klas. *Levende Talen Magazine*, 90(5), 8-12.

- Martens, J., Salleveldt, S., Vrinte, S., & Van de Ven, P.H. (2003). Een palet aan teksten. *Moer* 2003(4), 110-127.
- Meestringa, T. (2013) Diversiteit in de lessen Nederlands? *Levende Talen Magazine*, 100(6), 22-26.
- Meestringa, T. (2014). Uiteenzetting, beschouwing en betoog: Het ontstaan van de drieslag, enkele complicaties en een oplossing. *Levende Talen Magazine*, 101(1), 26-31.
- Meestringa, T., & Breed, M. (2004). Het CEF en moedertaal. *Moer*, 2004(4), 128-139.
- Meestringa, T., & Breed, M. (2006). Taalportfolio NT2 12+ en taaleisen in het onderwijs, een verkenning. *Levende Talen Tijdschrift*, 7(1), 30-38.
- Meestringa, T., Van der Leeuw, B., & Van Silfhout, G. (2015). *Vooronderzoek Curriculum Nederlands 4-18. Notitie voor de expertgroep, 5 oktober 2015*. Enschede: SLO (intern document).
- Meestringa, T., & C. Ravesloot (2012). *Het schoolexamen Nederlands in de tweede fase vo. Uitkomsten van een enquête*. Enschede: SLO.
- Meestringa, T., & Ravesloot, C. (2013a). Het schoolexamen Nederlands havo/vwo in kaart. *Levende Talen Tijdschrift*, 14(2), 11-19.
- Meestringa, T., & Ravesloot, C. (2013b). Schrijven in de tweede fase. *Levende Talen Magazine*, 100(6), 6-10.
- Meestringa, T., & Ravesloot, C. (2014). Schrijven in het voortgezet onderwijs. *Levende Talen Magazine*, 101(8), 22-27.
- Meestringa, T., Ravesloot, C., & De Vries, H. (2010). *Concretisering referentieniveaus schrijven en lezen in het voortgezet onderwijs*. Enschede: SLO.
- Meyer, I. de, & Warlop, N. (2010). *Leesvaardigheid van 15-jarigen in Vlaanderen: De eerste resultaten van PISA 2009*. Gent: Universiteit Gent and Departement Onderwijs and Vorming.
- Ministerie van OCW (2009). *Referentiekader Taal en Rekenen. De referentieniveaus*. Enschede: SLO.
- Milliano, I. I. C. M. de (2013). *Literacy development of low-achieving adolescents. The role of engagement in academic reading and writing*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Mol, S., & Bus, A. (2011). Lezen loont een leven lang: De rol van vrijetijdslezen in de taal- en leesontwikkeling van kinderen en jongeren. *Levende Talen Tijdschrift*, 12(3), 3-15.
- Moor, W. de (1996). Op weg naar één literatuuronderwijs. *Levende Talen Magazine*, 83, 521-527.
- Mottart, A., Vanbrabant, P., & Van de ven, P.H. (2010). Schrijven bij diverse schoolvakken – voorbeelden, analyses en aanbevelingen. *Levende Talen Tijdschrift*, 11(2), 22-29.
- Nijhof, M., & Van der Logt, A. (2001). Faust en Mefistoles; Een vakoverstijgend project in de tweede fase. *Moer*, 2001(2), 49-59.
- Notten, N. (2013). Leesopvoeding en onderwijssucces in de moderne samenleving. In: D. Schram (Red.), *De aarzelende lezer over de streep*. Stichting Lezen Reeks, 22, 187-206. Delft: Eburon.
- Olijkan, E. (2013). Docenten over *Nieuwsbegrip* in de klas. *Levende Talen Magazine*, 100(3), 16-19.
- Oudakkers, M., & Groenendijk, R. (2010). Praktisch Nederlands; Hoe docenten Nederlands kunnen profiteren van de bevindingen van taaltrainers. *Levende Talen Magazine*, 97(2). 4-8.
- Pollmann E., Prenger, J., & De Glopper, K. (2012). Het beoordelen van leerlingteksten met behulp van een schaalmodel. *Levende Talen Magazine*, 3, 15-24.
- Prenger, J. (2005). *Taal telt. Een onderzoek naar de rol van taalvaardigheid en tekstbegrip in het realistisch wiskundeonderwijs*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Prenger, J., & De Glopper, K. (2014). Effecten van schrijven om te leren bij Nederlands, geschiedenis en science. *Levende Talen Tijdschrift*, 15(2), 17-36.
- Ravesloot, C., & Van der Leeuw, B. (2013). Van leesles naar complete taalles: Leesdidactiek versterken door methodelessen te herontwerpen. *Levende Talen Magazine*, 110(8), 16-20.
- Remkes, W., & Raijmakers, C. (2004). Verhalen schrijven is spannend. *Levende Talen Magazine*, 92(7), 5-7.

- Rijlaarsdam, G. (2005a). Observerend leren: een kernactiviteit in taalvaardigheidsonderwijs. Deel 1: Ontwerpadvies uit onderzoek verkregen. *Levende Talen Tijdschrift*, 6(4), 10-20.
- Rijlaarsdam, G. (2005b). Observerend leren: een kernactiviteit in taalvaardigheidsonderwijs. Deel 2: Praktijkvoorbeelden. *Levende Talen Tijdschrift* 6(4), 21-28.
- Rijt, J. van (2013a). Effecten van semantisch georiënteerd grammaticaonderwijs op het redkundig ontleden van brugklasleerlingen. *Levende Talen Tijdschrift*, 14(1), 28-36.
- Rijt, J. van (2013b). Taalkunde in de brugklas (g)een utopie? *Levende Talen Magazine*, 100(5), 18-22.
- Robben (2008). Over de drempels met taal en rekenen. 'Ons rapport is soms een beetje een educated guess'. *Levende Talen Magazine*, 95(5), 5-8.
- Rooijackers, P. (2005). Er staat toch gewoon wat er staat, meneer? Poëzie in de bovenbouw. *Levende Talen Magazine*, 92(8), 8-12.
- Roosenboom, R. (2000). Het profielwerkstuk. Over beoordeling van scriptievaardigheden bij de profielvakken. *Moer*, 200(3), 105-111.
- Rutten, E. (2001). Schrijfonderwijs? Gebruik de computer! *Levende Talen Magazine*, 88(3), 5-8.
- Scheeres, L., & Stokking, K. M. (2002). *Docenten Nederlands maken schoolexamens schrijfvaardigheid*. Utrecht: ISOR.
- Scheeres, L., & Stokking, K. (2003). Schoolexamen schrijfvaardigheid Nederlands in de maak. *Moer*, 2003(2), 68-70.
- Schooten, E. van, Fukkink, R., & De Glopper, K. (2004). De effectiviteit van computerondersteund schrijfonderwijs: Een meta-analyse. *Levende Talen Tijdschrift*, 4, 24-38.
- Schram, D., & Maas, W. (2008). Volwaardig literair onderzoek op de middelbare school een reële optie. *Levende Talen Magazine* 95(1), 13-16.
- Sebregts, C. (2002). De kracht van rolwisselend leren. *Moer* 2002(4), 104-111.
- Sigmans, P., & Kieft, M. (2007). Leerlingen onderzoeken lezen; Onderzoek in de les Nederlands. *Levende Talen Magazine*, 94(7), 7-10.
- Sikkema, M. (2013). De opmars van adolescentenliteratuur. Onderzoek naar adolescentenliteratuur in het literatuuronderwijs Nederlands. *Levende Talen Magazine*, 14(1), 37-46.
- Silfhout, G. van, Evers-Vermeul, J., & Sanders, T. J. M. (2014). Effectieve leerteksten in het vmbo. Hoe leuk moet je het maken?. *Didactief*, 44(1), 30-31.
- Smet, M.J.R. de, Broekkamp, H., Brand-Gruwel, S., & Kirschner, P.A. (2010). Outline-tool helpt om beter te leren schrijven. *OnderwijsInnovatie*, 12(4), 32-34.
- Smet, M.J.R. de, Brand-Gruwel, S., Broekkamp, H., & Kirschner, P.A. (2011). Gestroomlijnd schrijven: het effect van een elektronische outline-tool op de schrijfvaardigheid. *Levende Talen Tijdschrift*, 12(4), 14-26.
- Smet, M. J. R. de (2013). *Composing the unwritten text: Effects of electronic outlining on students' argumentative writing*. (Proefschrift). Heerlen: Open Universiteit.
- Slings, H. (2000). *Toekomst voor de Middeleeuwen. Middelnederlandse literatuur in het voortgezet onderwijs*. Prometheus, Amsterdam.
- SLO (2015). *Curriculumspiegel 2015. Deel B: Vakspecifieke trendanalyse*. Enschede: SLO.
- Sluiter, S. (2003). Het vmbo-examen Nederlands. *Levende Talen Magazine*, 90(1-2), 29-31.
- Steenbakkers, J. (2004a). Nederlands anders. Zelfstandig leren in de basisvorming. *Levende Talen Magazine*, 91(3), 5-8.
- Steenbakkers, J. (2004b). Nederlands anders (2). Spelling en grammatica in de basisvorming. *Levende Talen Magazine*, 91(5), 8-13.
- Steenbakkers, J. (2005). Nederlands anders (3). Jeugdliteratuur en (zakelijk) schrijven in de onderbouw. *Levende Talen Magazine*, 92(3), 11-13.
- Steenbakkers, J. (2015). Emil worstelt met werkwoordspelling. *Levende Talen Magazine*, 102(4), 4-8.
- Steensel, R. van, Oostdam, R., & van Gelderen, A. (2013b). Vermijding en frustratie: Het belang van negatieve motivaties voor de leesvaardigheid van vmbo'ers. In: D. Schram (Red.), *De aarzelende lezer over de streep*. Stichting Lezen Reeks, 22, 105-122. Delft: Eburon.

- Stoop, A., Van der Kuip, J., & Janssen, T. (2012). Dialogisch leesonderwijs in de klas. *Levende Talen Tijdschrift*, 13(2), 25-33.
- Tammenga-Helmatel, M. (2010). Taalkunde in het voortgezet onderwijs: een brede perspectief. *Levende Talen Magazine* 97(7), 10-13.
- Teepe, R., & Okkinga, M. (2013). Leesstrategieën van eentalige en meertalige zwakke adolescente lezers: Een oriënterende studie. In: D. Schram (Red.), *De aarzelende lezer over de streep*. Stichting Lezen Reeks, 22.
- Tighelaar, T. (2007). De pitch. Een korte spreekbeurt met een strek argumentatief karakter. *Levende Talen Magazine*, 94(7), 11-13.
- Tol-Verkuyl, E. (2002). Youp van 't Hek taalkundig bekeken. *Moer*, 2002(2), 50-60.
- Tol-Verkuyl, E. (2005). Een tekstgerichte benadering van het grammaticaonderwijs. *Levende Talen Tijdschrift*, 6(3), 25-31.
- Toorenaar, A., & Rijlaarsdam, G. (2007). 'Een spiekbriefje leren maken?!' Sommige schoolboeken zijn gewoon te moeilijk. *Levende Talen Magazine*, 94(2), 17-19.
- Toorenaar, A., & Rijlaarsdam, G. (2011). Instructional theory for language lesson. *L1-Educational Studies in Language and Literature*, 11, 57-89.
- Tops, G. (2008). *Waarom die lettertjes in de soep?* Gent: Davidsfonds.
- Vanmaele, L. (2002). *Leren schrijven van informatieve teksten Een ontwerp onderzoek bij beginners secundair onderwijs*. Leuven: University Press.
- Vanmaele, L. (2005). Hoe leren beginners informatieve teksten schrijven? Op zoek naar een scenario voor didactische ondersteuning in de klas. *Vonk*, 34(5), 3-28.
- Vanmaele, L., & Lowyck, J. (2005). Fostering novices ability to write informative texts. In: Rijlaarsdam, G., & Rijlaarsdam, G., Van den Bergh, H. & Couzijn, M, (Eds.). *Studies in learning to write*. pp. 393-415.
- Ven, P.H. van de (2003). "Oh jee" – zes leerlingen vwo over schrijven. *Moer* 2003(1), 12-18.
- Ven, P. van de, Martens, J. & Imants, J. (2015). Praktijkgericht onderzoek bij de ontwikkeling van actief en zelfstandig leren binnen het schoolvak Nederlands. *Pedagogische Studiën*, 82, 293-309.
- Vermeij, L. (2011). Het verbeteren van tekstbegrip met behulp van sorteertaken. *Levende Talen Tijdschrift*, 12(2), 33-41.
- Visser, M., & Richters, J. (2007). Taaltaken voor aansluiting talen vmbo-mbo. *Levende Talen Magazine*, 94(6), 8-10.
- Voogt, J., & Pareja Roblin, N. (2010). *21st century skills, discussienota*. Enschede: Universiteit Twente.
- Vos, B. de (2012). Lezen wordt leuk en gaat steeds beter in IJsselstein. *Levende Talen Magazine*, 99(3), 4-9.
- Weel, A. van der (2013). Digitaal lezen en de toekomst van onze geletterde mentaliteit. *Speling*, 4.
- Westdorp, A.-M. (2011). Taalbeleid op de rails. *Levende Talen Magazine*, 98(7), 24-27.
- Wetering, T. van de, & Groenendijk, R. (2015). Geen trucje maar een vaardigheid; Van toetsgerichte lezers naar zelfstandige, analytische lezers. *Levende Talen Magazine* 102(2), 4-8.
- Wiel, A.M. van der, & Van de Ven, P.H. (2003). Schrijven in het studiehuis. *Moer* 2003(1), 3-11.
- With, T. de (2005). *Overgangsliteratuur voor bovenbouwers?* Amsterdam: Stichting Lezen.
- Wit, M. de, & Rooijackers, P. (2007). Spellingstorm. *Levende Talen Magazine*, 94(2), 1-12.
- Witte, T. (2008). *Het oog van de meester. Een onderzoek naar de literaire ontwikkeling van havo- en vwo-leerlingen in de tweede fase van het voortgezet onderwijs*. Delft: Eburon.
- Witte, T., Rijlaarsdam, G. & Schram, D. (2009). Naar een gestructureerd curriculum voor het literatuuronderwijs. *Levende Talen Tijdschrift*, 10(2), 24-34.
- Witte, T.C.H., Rijlaarsdam, G.C.W. & Schram, D.H. (2010). Empirisch gefundeerde theorie voor literaire ontwikkeling en didactische differentiatie in de Tweede Fase. *Pedagogische Studiën* 87(6), 375-393.

Geraadpleegde experts

Mevrouw	M.J. van der Aalsvoort	RUN / Docentenacademie
Heer	P.A. Bax	Tilburg School for Humanities
Mevrouw	A. van der Beek	Van der Beek Taalontwikkeling
Mevrouw	N. van Beek	Student Onderwijskunde Open Universiteit
Heer	D. Beeke	Stichting
Heer	H. van den Bergh	Universiteit Utrecht / Utrechts instituut voor Linguïstiek
Mevrouw	R. Bots	CED-groep Rotterdam
Mevrouw	M. Braaksma	Onderwijsraad
Mevrouw	C. Brackmann	Christiaan Huygenscollege Eindhoven
Heer	J. Clemens	Helen Parkhurst Daltonschool
Heer	A. Coenders	College voor Toetsen en Examens
Mevrouw	R. Kieft	NHL
Mevrouw	M. van Dam	Fontys Lerarenopleiding Tilburg
Heer	P. van Damme	Nederlands Secundair Onderwijs bisdom Gent
Mevrouw	H.M. Dekkers	Inspectie van het onderwijs
Mevrouw	N. Dokter	LOPON2 / Fontys Lerarenopleiding Tilburg
Mevrouw	M. Droop	Radboud Universiteit
Heer	T. Ekens	Onderwijsadviseur
Mevrouw	Y. Gerridzen	Uitgever Blink
Heer	H. Giesbers	HAN / Lerarenopleiding
Heer	K. de Glopper	RUG / Faculteit der Letteren
Heer	H. Goosen	Leraar Nederlands vmbo
Mevrouw	W. Groeneweg	UvA / ILO
Mevrouw	H. Hacquebord	Diataal
Mevrouw	F. Haverkort-Smit	SG. Huizermaat
Mevrouw	K. Heesters	Cito
Mevrouw	K. Heij	Bureau ICE
Heer	T. Hendrix	UL / ICLON
Mevrouw	P. Hooft van Huysduynen	UvA, ILO
Mevrouw	A. Hoogstrate	Stichting NOB
Heer	D.J. Janson	Janson Advies
Mevrouw	M. Janssen	Hogeschool Arnhem Nijmegen
Mevrouw	A.J.M. Kerkhoff	Fontys Lerarenopleiding Tilburg

Mevrouw	M. Kienstra	Taalmij
Mevrouw	R. Linthorst	Cito
Heer	A. van der Logt	UL / ICLON
Mevrouw	E. Loman	CPS
Mevrouw	B. Mallei	Pater Jan Smit School
Heer	E. Mantingh	UU / COL
Mevrouw	F. Martin	College voor Toetsen en Examens
Mevrouw	A. van der Meer	HU / Archimedes
Mevrouw	Y. Meindersma	VU / IIDO
Mevrouw	R. Molenaar	Pater Jan Smit School
Mevrouw	N. Van Monsjou	Student lerarenopleiding
Mevrouw	A. van Montfoort	Stichting Lezen
Mevrouw	P. Moolenaar	Fontys Pabo Eindhoven
Mevrouw	K. van de Mortel	CPS
Mevrouw	J. Nieborg	Cedin
Mevrouw	S. van Norden	Stichting Taalvorming
Mevrouw	P. Poelmans	Fontys Hogeschool Tilburg
Mevrouw	L. Punt	Koning Willem I College
Mevrouw	W. van Raamsdonk	Passionate/Bulkboek
Mevrouw	C. Ravesloot	RUG / UOCC
Heer	S. van der Ree	Christelijke Hogeschool Ede
Mevrouw	J. Richters	CPS
Mevrouw	A. Schaufeli	HAN / Pabo
Heer	G. Schoonderwoerd	
Mevrouw	M. Smit	RUN / Docentenacademie
Heer	M. Sprenger	Sprenger Media Educatie
Mevrouw	F. Teunisse	Bureau ICE
Mevrouw	H. vanderheyden	Onderwijs Vlaanderen
Mevrouw	R. van Veen	Noordhoff Uitgevers
Mevrouw	M. Verhallen	Rezulto Onderwijsadvies bv
Mevrouw	A.E. Vermaat	Christelijke Hogeschool Ede
Mevrouw	S.K. Versloot	Marant
Mevrouw	C. Versteeg	Stichting NOB
Heer	M. Vesters	Leraar
Mevrouw	E. Welgraven	Uitgeverij Malmberg
Mevrouw	H. Wentink	Saxion Lectoraat Functionele Geletterdheid
Mevrouw	K. Wentzel	Uitgever Blink
Mevrouw	A. Westerman	UU / COL
Heer	T. Witte	RUG / UOCC
Mevrouw	R. Wolters	Stichting Lezen
Mevrouw	A. Wurth	UL / ICLON
Heer	P.A. Zevenbergen	Guido de Bres

SLO heeft als nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling een publieke taakstelling in de driehoek beleid, praktijk en wetenschap. SLO heeft een onafhankelijke, niet-commerciële positie als landelijke kennisinstelling en is dienstbaar aan vele partijen in beleid en praktijk.

Het werk van SLO kenmerkt zich door een wisselwerking tussen diverse niveaus van leerplanontwikkeling (stelsel, school, klas, leerling). SLO streeft naar (zowel longitudinale als horizontale) inhoudelijke samenhang in het onderwijs en richt zich daarbij op de sectoren primair onderwijs, speciaal onderwijs en voortgezet onderwijs. De activiteiten van SLO bestrijken in principe alle vakgebieden.

Piet Heinstraat 12
7511 JE Enschede

Postbus 2041
7500 CA Enschede

T 053 484 08 40
E info@slo.nl
www.slo.nl

 [company/slo](https://www.linkedin.com/company/slo)

 [@slocommunicatie](https://twitter.com/slocommunicatie)

slo